

Vasile Haheu

Locuințe și anexe gospodărești ale tracilor septentrionali: tradiții și inovații

Keywords: North Thracians, dwellings, secondary constructions, traditions, innovations.

Cuvinte cheie: traci septentrionali, locuințe, anexe gospodărești, tradiții, inovații.

Ключевые слова: северные фракийцы, жилища, хозяйственные сооружения, традиции, инновации.

Vasile Haheu

Houses and annexes of the northern Thracians: traditions and innovations

The addressed artifacts represent the most important elements in reconstructing the life style, as well as the socio-economic, political and spiritual aspects of Northern Thracians. The proposed study area is the Carpathian-Dniester-Pontic lands and it covers chronologically the period from the end of the 7th – 3th century BC. The purpose of the research is to emphasize the specifics of the living space, the possible developments of the dwelling structures (houses) and the daily activities of the Thracians. Both identify several Greek influences not only in the zone surrounding the colonies but also in more distant structures. At the moment, a synchrony of the different types of houses within the component categories is attested for the whole period.

Vasile Haheu

Locuințe și anexe gospodărești ale tracilor septentrionali: tradiții și inovații

Artefactele abordate constituie categoriile de vestigii dintre cele mai importante pentru reconstituirea modului de habitat al tracilor septentrionali, precum și a aspectelor social-economice, politice și spirituale. Arealul propus studiului sunt pământurile carpato-nistreano-pontice, iar cadrul cronologic cuprinde perioada de la sfârșitul sec. VII – sec. III a.Chr. Scopul cercetării este de a evidenția particularitățile spațiale, precum și posibilele evoluții în timp a structurilor de trai (locuințe) și celor de activitate cotidiană a traco-geților. Atât primul, cât și al doilea deziderat documentează anumite influențe grecești, nu numai în zona limitrofă coloniilor, dar și asupra structurilor mai îndepărtate. În prezent se constată sincronismul diferitelor tipuri de obiective în interiorul categoriilor componente pentru întreaga perioadă.

Василе Хахеу

Жилища и хозяйственные сооружения северных фракийцев: традиции и инновации

Предложенные артефакты составляют важные категории древностей в реконструкции образа жизни и жизнедеятельности северных фракийцев, равно как и социально-экономических, политических и духовных аспектов. Географически рассматриваются памятники карпато-днестровско-пантийских земель – ареал распространения культуры северных фракийцев, а временной период включает конец VII – III вв. до н.э. – ее становление и расцвет. Цель исследования выявить пространственные особенности и возможную эволюцию во времени жилых и хозяйственных структур фрако-гетов. Обе эти составные указывают на отдельные греческие влияния, особенно в зоне их непосредственной близости, да и в отдаленных регионах. В настоящее время доказывается некий синхронизм для всего периода разных типов структур внутри составных категорий.

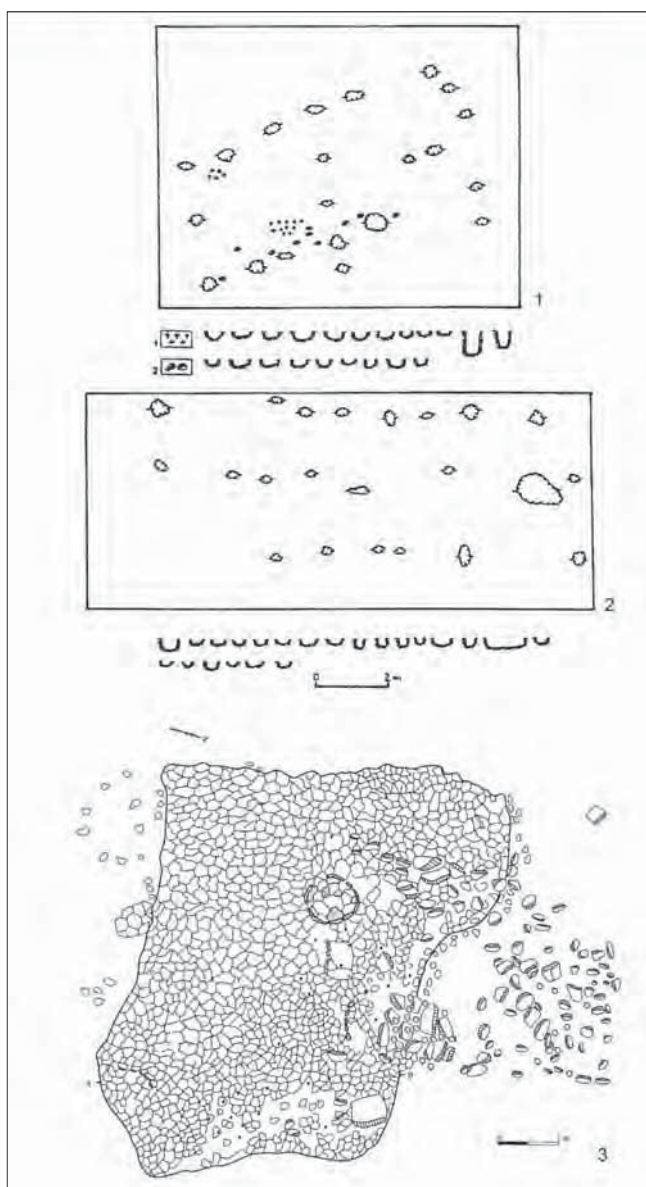
Unul dintre componentele importante ale culturii materiale a tracilor septentrionali este reprezentat de structurile de trai (locuințe) și cele legate de activitățile cotidiene ale acestora (ateliere, diverse construcții în aer liber, gropi cu diverse destinații, obiecte de cult). Până în prezent pentru spațiul de la est de Carpați sunt cunoscute aproximativ 200 de complexe de trai (pentru restul structurilor nu se știu cifre exacte). Numărul acestora este în dependență de nivelul de cercetare a siturilor de habitat (fortificații și așezări civile) de epocă și spațiu, în general nesatisfăcător. Referitor la locuințe, situația este determinată și de

faptul că investigarea acestei categorii de monumente este de lungă durată, necesită un volum de lucru mai mare și implicit cheltuieli. Cele mai multe locuințe – 69 (nepublicate) au fost depistate la fortificația de la Bunești, unde acestea erau înșirate în două rânduri paralele [Teodoru 1998, 31]. Pentru microzona Hansca (Pidașca și Limbari) sunt cunoscute 13 obiecte [Niculiță 1992, 112]. La Butuceni s-au cercetat șapte locuințe, două dintre ele fiind descoperite de către Gh. Smirnov în 1949-1953 [Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 38-41], tot atâtea câte și la Calfa [Chebotarenko 1969, 56-60]. La Saharna-*La Revechin* s-au cercetat șase

[Levinschi 2001, 104] și patru la Alcedar-*La Cordon* [Haheu 1998, 112-115]. Pentru zona Dobrogei sunt invocate 44 de obiecte [Buzoianu 2001, 136-139], datele fiind departe de a fi complete. Nu cunoaștem totalul de locuințe pentru teritoriul dintre Carpați și Prut, pentru care dispunem doar de publicații aparte ale siturilor fără specificări. În general, pentru ultimul, numărul complexelor cercetate și publicate este surprinzător de redus, trezind nedumeriri mai ales cazul de la Bunești.

Locuințe. În cadrul structurilor de trai am inclus trei tipuri de asemenea vestigii; locuințe de suprafață, cu baza adâncită și bordie. Pentru toate acestea pot fi evidențiate mai multe variante. De regulă, majoritatea aveau intrarea dinspre S, uneori cu variații spre E și V. Acoperișul era în două ape, pentru cele adâncite mai puteau fi doar înclinate pe o parte sau orizontale. Podeaua era foarte diferită – simplă, bătătorită sau unsă cu lut. Cel puțin pentru zona subcarpatică la căptușitul podelelor era utilizat lemnul (Palanca, Urechești), peste care se aplica pământ bătătorit și lut crud [Bobi 1999, 75]. Pereții unși cu lut și paie sau alte compoziții vegetale erau uneori văruiți. Un element obligatoriu al locuințelor era sursa de căldură asigurată de un cuptor, vetre de diverse tipuri, mai rar – ruguri deschise. În mai multe cazuri în cadrul locuințelor se aflau gropi cu cele mai diferite destinații. La unele obiecte a fost fixată intrarea în formă de întrerupere în perete, care era asigurată de o ușă prevăzută cu un prag. Uneori suprafața din fața acestora era pavată cu plăci de piatră sau era prevăzută aici cu un pridvor (Hansca) [Nikulitse 1987, 113, fig. 32,1]. Un ultim moment, care este caracteristic și structurii interne a siturilor de habitat, îl constituie amplasarea complexelor de trai și a celor auxiliare în contextul atestării unor vestigii ce demonstrează prezența gardurilor/îngrădirilor din elemente vegetale – Alcedar [Haheu 1998, 113] sau piatră – Nadlimanskoe [Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 36-41, ris. 14], care înrămau curtea interioară a unei gospodării individuale.

Locuințe de suprafață. S-au descoperit în majoritatea siturilor în care au fost făcute nemijlocit săpături arheologice. Forma de plan a acestor construcții este, de regulă, rectangulară. Acoperișul era într-o pantă sau două. Podeaua consta din

Fig. 1. Locuințe de suprafață cu structură lemnoasă (1,3) și fundament de piatră (2) (1,2 – Butuceni, după Niculiță, Teodor, Zanoci 2002; 3 – Saharna Mică, după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008).

Fig. 1. Surface houses made of wood (1,2 – Butuceni, after Niculiță, Teodor, Zanoci 2002; 3 – Saharna Mică, after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008).

pământ bătătorit, uneori special amenajată și unsă cu lut. Erau alcătuite dintr-o cameră, mai rar – două. În legătură cu structura pereților și a bazei obiectelor, se disting mai multe variante ale acestei categorii de vestigii.

Locuințe cu structură lemnoasă. Prezintă cel mai numeros grup de obiecte. Baza o constituie și-rurile de pari verticali, deseori împlețiți cu niuele,

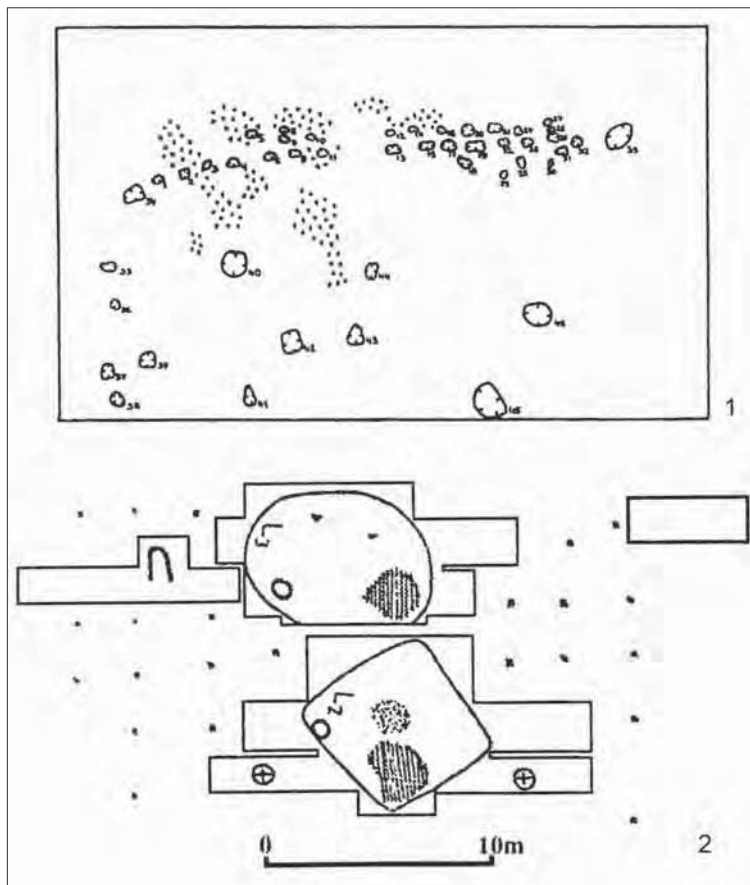

Fig. 2. Locuințe de suprafață cu structură lemnoasă (1 – Butuceni, după Niculiță, Teodor, Zanoci 2002; 3 – Huși-Corni, Teodor 1981).

Fig. 2. Surface houses made of wood (1 – Butuceni, after Niculiță, Teodor, Zanoci 2002; 3 – Huși-Corni, after Teodor 1981).

unși din ambele părți cu lut având în compoziție paie, iarbă și alte amestecuri vegetale. La obiectul 2 de la Butuceni se prezenta sub forma a 46 de gropi ovale în plan (diametrul 20x12, adâncimea 25-82 cm) săpate în roca nativă, dispuse sub forma unui patrulater cu lungimea de 6,1 m și lățimea de 4,2 m, orientat longitudinal NV-SE. Acestea erau pentru fixarea parilor verticali. În partea de N gropile erau în două rânduri, pereții fiind mai groși [Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 38-39] (Fig. 2,1). O mică remarcă pentru acest complex, care este în legătură cu desenul publicat [Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, Fig. 56/1]. Este vorba despre linia gropițelor de pari dintre numerele 35,40,44 pe axa V-E și 41-44 în direcția SV-NE. În felul cum acestea sunt redată pe planul obiectului, ele ar contura o eventuală diviziune aparte în construcția generală – cameră aparte? Locuința 4 din același sit avea în interior două gropi ce o întretă-

iau de-a curmezișul, formând două încăperi cu dimensiunile de 4,2x3,2 m și respectiv 3,8x3,2 m [Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 39] (Fig. 1,1). Structuri asemănătoare s-au cercetat la Saharna Mică, construcția 4, la care sub stratul de lipitură din pereți s-a păstrat o alta cu suprafața fășuită, acoperită cu un slip subțire gălbui-deschis ce provenea de la poada. Tot aici, în sectorul de NNV a fost descoperit un cuptor [Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 28-29; Fig. 12] (Fig. 1,3). Acestui tip de locuințe îi sunt similare construcțiile 1 și 2 de la Saharna Mare. La ultima, în partea centrală s-au descoperit două bârne înfipte în pământ, iar în colțul de S – o vatră [Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 102-104] (Fig. 3,3). La Nadlimanskoe, construcția orientată longitudinal pe axa NE-SV avea o poada din lut bătătorit cu grosimea de 15 cm, gropi pentru pari ai suportului lemnos și două gropi, dintre care una placată cu piatră și pereții lipiți

cu lut și resturi vegetale (păstrarea grăunțoaselor) și o groapă menajeră [Dzis-Raiko et al. 2012, 44]. Locuințe similare sunt cunoscute la Hansca-Limbari [Nikulitse 1977, 47], Stâncești [Florescu, Rață 1969, 13], Bunești [Bazarciuc 1983-1984, 169], Poiana-Tecuci [Vulpe et al. 1951, 194-195], Albești [Berciu, Moscalu 1972, 634-638], Beidaud [Simon, Lăzarcă 1980, 46-47] etc. La Cotu-Copălău au fost dezvelite 13 obiecte de acest tip, în formă de aglomerații de lipitură arsă de forme dreptunghiulare, unde nici la una nu au fost surprinse gropile de pari, autorii presupunând o bază din bârne orizontale (dezagregate lent, fără urme), în care era prinsă construcția de bârne verticale și împletituri de nuiel [Șovan, Ignat 2005, 19-24]. O situație similară a fost atestată la Huși-Corni [Teodor 1981, 171-174] (Fig. 2,2), Alcedar-La Cordon [Haheu 1998, 111-112; Fig. 2,1] (Fig. 6,1) și Stâncești – pentru nivelul doi de locuire nu sunt menționate gropile de pari ai bazei lemnoase a locuințelor I-VIII [Florescu, Florescu 2005, 36-42]. Deși este semnalată structura lemnoasă a construcțiilor de locuit din microzona Saharna în baza lipiturii cu amprente de nuiel, la nici unul dintre obiecte nu

au fost fixate gropițele pentru parii care formau baza pereților [Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 28-35, 102-104]. În unele cazuri (Stâncești etc.), pe suprafața lipiturii pereților s-a semnalat un strat subțire cu carbonat de calciu, fapt ce presupune văruierea acestora [Florescu, Rață 1969, 13].

Analizând acest tip de construcții în contextul zonei de litoral a Mării Negre (Histria, Tomis, Histria-sat, Tariverde, Nadlimanskoe III, Beliaevka I), I. Niculiță enunță supoziția că ele ar fi o preluare de către greci de la tracii locali, care cunoșteau această tradiție din epocile precedente [Nikulitse 1987, 35]. Dacă prezența bordeielor [Dzis-Raiko et al. 2012, 49-53, ris. 19] (despre acestea mai jos – V.H.) mai poate fi acceptată ca tip de locuință temporară la primii coloniști [Kashuba, Levitskii 2011, 522-533], apoi preluarea tipurilor de locuințe de suprafață de la aborigeni de către grecii care veneau dintr-o lume cu cea mai înaltă civilizație la acel moment, pare puțin verosimilă.

Locuințe cu fundament de piatră. Sunt reprezentate de obiectul 5 de la Butuceni. Se prezintă printr-un strat gros (15-25 cm) de pietre de calcar (30x15x10–50x30x20 cm) și bucăți de lipitură arsă cu amprente de pari și nuiiele pe o suprafață de 10x5 m. După degajarea acestuia s-au descoperit 13 gropi (20-30 cm) pentru parii structurii lemnoase, care formau în plan un patrulater (8,0x4,4 m). Distanța dintre gropi era de 0,6-1,0 m. Baza construcției a fost întărită cu pietre ce prezentau fundamentul locuinței. Pe centru, în direcție longitudinală s-au mai descoperit 5 gropi pentru stâlpii acoperișului (Fig. 1,2). Locuința 6 se deosebește prin săparea la bază a unui șanț (lățimea 20-40 cm, adâncimea 35-40 cm) ce înrămează un perimetru rectangular (6,0x3,8 m). În șanț a fost clădit un zid de piatră de calcar ce se înalță cu 10-20 cm față de roca nativă. La fundul șanțului erau patru gropi de pari de la structura lemnoasă a pereților. La mijlocul construcției erau parii pentru susținerea acoperișului [Niculiță, Teodor, Zanoci 2002, 40] (Fig. 3,1).

Un exemplu complex de prezență a tuturor tipurilor de locuințe a fost semnalat ca rezultat al investigațiilor din incinta cetății de la Nadlimanskoe [Dzis-Raiko 1966, 163-175] pe Nistrul Inferior – construcții de tip bordei și semibordei, clădiri de suprafață din chirpici (pereții) și piatră (fundament), chirpici și carcasă lemnoasă. Materia primă utilizată (lut, piatră) era de proveniență loca-

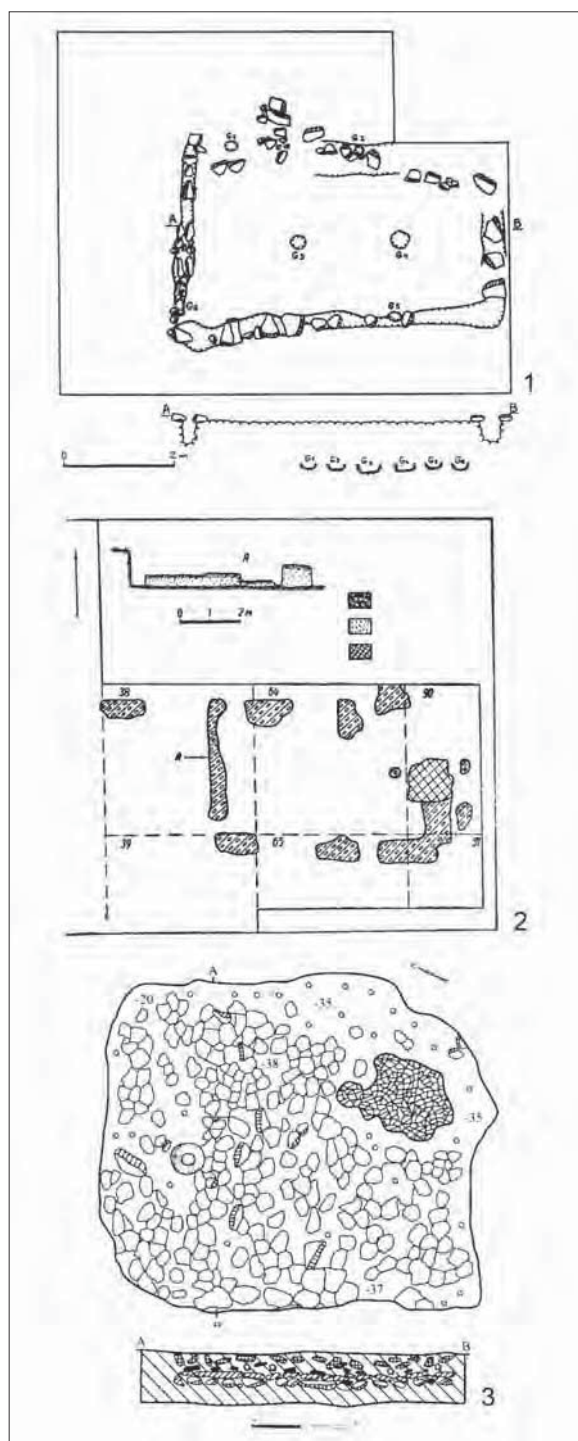

Fig. 3. 1,2 – Locuințe de suprafață cu fundament de piatră (1 – Butuceni, după Niculiță, Teodor, Zanoci 2002; 2 – Pivdennoe, după Saľnikov 1965); 3 – Locuință de suprafață cu structură lemnoasă (Saharna Mică, după Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008).

Fig. 3. 1,2 – Surface houses with stone foundation (1 – Butuceni, after Niculiță, Teodor, Zanoci 2002; 2 – Pivdennoe, after Saľnikov 1965); 3 – Surface houses made of wood (Saharna Mică, after Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008).

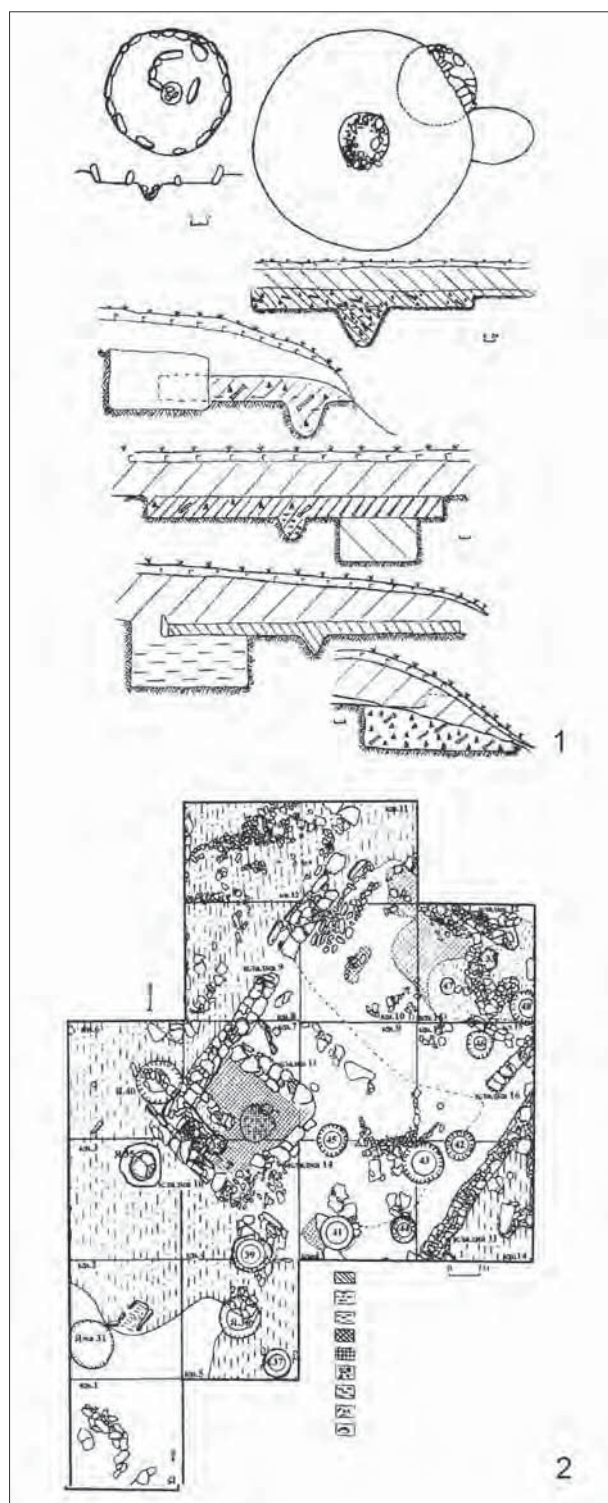

Fig. 4. Locuințe adâncite (1) și cu fundament de piatră (2) (1,2 – după Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012).

Fig. 4. Dug houses (1) and with stone foundation (2) (after Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012).

lă [Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 33]. Un interes aparte îl prezintă secțiunea V din partea de

N a fortificației, în care a fost dezvelit un complex de suprafață de proporții cu destinație de trai și gospodăresc, având în plan o formă dreptunghiulară înconjurată cu pereți masivi din chirpici și piatră (Fig. 4,2). Locul acestuia preventiv fusese nivelat. Orientarea complexului corespunde sistemului general al planului de sistematizare a construcțiilor de pe teritoriul sitului: de la NE la SV. Dimensiunile obiectivului erau de 13,4x10,4 m (139 m.p.) (conturul extern a pereților), lățimea pereților – 0,65-0,7 m, înălțimea păstrată – 0,9 m. Trei dintre zidăriile (9,10,11) sunt asemănătoare tipologic, fiind limitate din două părți de plăci mari de calcar neprelucrat, adâncite în solul viu, spațiul dintre care este umplut cu piatră brută și incluziuni de lut galben. Intrarea era din partea de NV, unde a fost fixată o întrerupere în perete. În cadrul complexului s-a cercetat o încăpere cvasipatrată nr.1, construcții gospodărești și gropi. Doi pereți ai acestora îi formau zidăriile complexului 9 și 10, la care s-au adăugat altele două – 13 și 14. Dimensiunile exterioare – 4,2x4,2 m, cele interioare – 3,2x3,2 m. Suprafața – 10,24 m. Podeaua era din lut galben bătătorit, gros de 10 cm de unde începea baza construcției. Partea superioară a pereților era probabil din lut. S-au păstrat gropițe cu diametrul 0,35 m de la stâlpii de sprijin a acoperișului. Intrarea era în partea de SV a zidăriei 14, unde a fost fixată o ruptură între baza de piatră, și lipitura podelei iese din limitele bazei din piatră. Tot la intrare, în afară a fost evidențiată o platformă din pietre calcaroase neprelucrate. În colțul de SV al construcției s-a descoperit un cuptor (1,1-1,2x0,9-1,0x0,55 m) cu horn, care ieșea în afară. Vatra era formată din lut bătătorit cu pietre native, peste care era un strat de pietre de râu. În exterior avea o adâncitură pentru deșeurile arderii. Acoperișul era, probabil, din trestie lipită cu lut. În exterior, între zidăriile 9 și 13 era o îngrăditură din plăci de piatră – un „hambar” sau „cămară” (1,1x0,8 m). În interiorul complexului nu s-au mai semnalat vestigii certe de construcții, deși nu este exclus să fi fost anumite construcții din lut-lemn, fapt la care indică zidăriile, podine din lut, gropițe. S-au mai descoperit 8 gropi, dintre care se evidențiază obiectul 41 – o groapă placată cu piatră, în care s-au descoperit rămășițe de mălai [Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 36-40]. Prezența unui astfel de complex în regiunea de litoral pune mai multe probleme de ordin etno-social, practic nemaîntâlnindu-se în arealul tracilor septentrionali. Nu este exclusă originea gre-

cească a acestuia sau, cel puțin, având puternice influențe elene. În cadrul aceluiași sit (Secțiunea G) s-au mai descoperit locuințe de suprafață, dar cu fundamentul de piatră (calcar rupt) neadâncit în lut și fără urme de liant. Mai multe locuințe de acest tip au fost atestate la fortificația de la Pivdennoe [Sal'nikov 1965, 176-255] (Fig. 3,2).

La acest tip de construcții T. Arnăuț, în baza datelor de arhivă ale lui Gh. Smirnov, atribuie și pe cele la care era „o temelie de piatră peste care se sprijineau pereții ridicați din cărămizi și chirpici” [Arnăuț 2003, 35-36]. O altă variantă a acestora o constituiau cele mixte – *locuințele cu temelie din piatră și pereții pe structură lemnoasă*. În acest caz parii se sprijineau pe baza de piatră sau erau prinși în aceasta (uneori adânciți în sol), peste ei fiind aplicată o lipitură de lut cu paie.

Locuințe din piatră (Fig. 5).

Două dintre acestea s-au cercetat la Butuceni de către Gh.D. Smirnov în cadrul săpăturilor din 1946-1949, de la care s-au păstrat fundamentele și partea de jos a pereților din piatră.

Partea inferioară a fundamentului constă din plăci masive din piatră îngrijit prelucrată, dimensiunile cărora ajung la 135x50x35 cm. În continuare pereții sunt clădiți din plăci de piatră neprelucrată cu liant din lut. Are o suprafață de 50 m.p. Pereții groși de 20-30 cm erau din pietre prelucrate prinse cu liant din lut și nisip, înălțimea în jur de doi metri, acoperișul în două pante, podeaua lipită cu lut. Locuința era despărțită în două camere printr-un perete transversal cu întrerupere pentru ușă. La ieșire era un tambur din pietre de formă dreptunghiulară. În prima cameră s-a descoperit un cuptor, în a doua – o vatră [Arnăuț 2003, 34-35]. După cum reiese din documentația disponibilă și schițele de teren [Smirnov 1946, 6-8], nivelul tehnic de realizare a construcției era destul de înalt, fiind în linii mari similar celor din orașele grecești nord-pontice

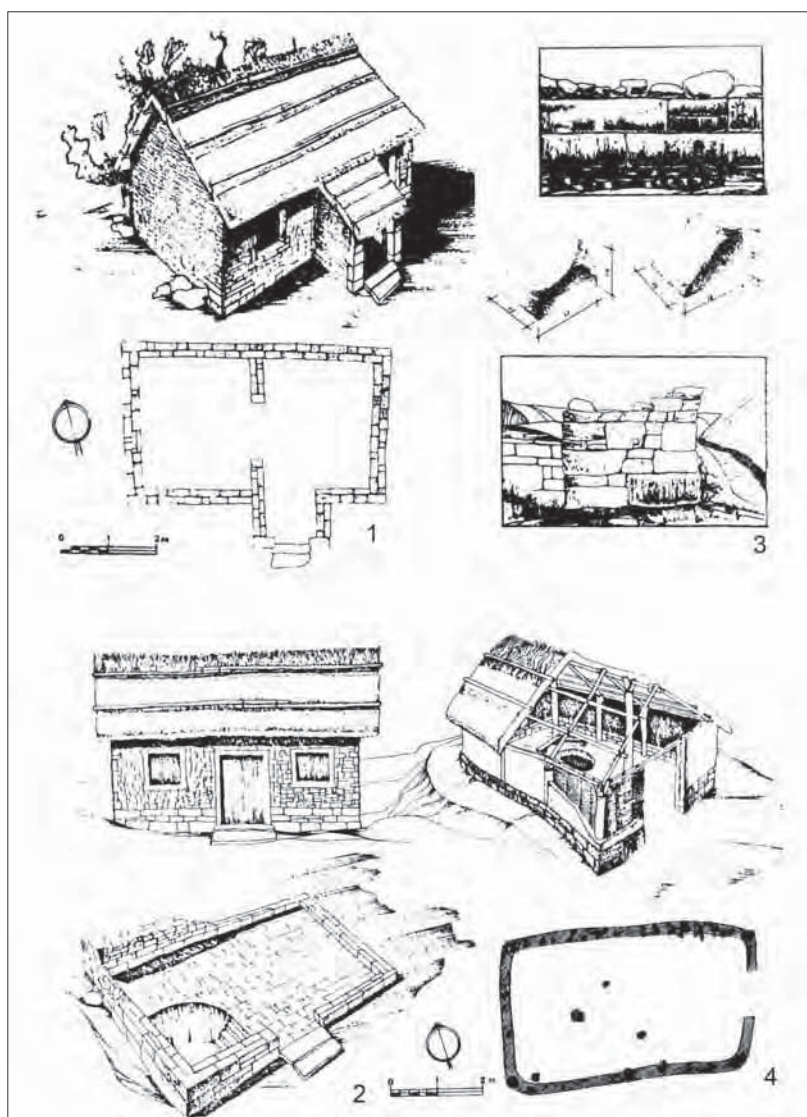

Fig. 5. Locuințe din piatră (Butuceni – arhiva Gh.D. Smirnov, după Niculiță, Teodor, Zanoci 2002).

Fig. 5. Surface stone houses (Butuceni – the arhiva of Gh.D. Smirnov, după Niculiță, Teodor, Zanoci 2002).

[Okhotnikov, Ostroverkhov 2013, 443-49]. Pentru una dintre acestea se menționează un beci săpat în stânca nativă [Nikulitse 1987, 101, ris. 18], deși se pare că este vorba despre o groapă de provizii. Este simptomatică descoperirea în acestea a ceramicii lucrate la roată, amforelor grecești întregi și fragmentare, precum și a recipientelor cu lac negru [Smirnov 1946, 10-12].

O locuință asemănătoare a fost dezvelită prin săpăturile de la Pivdennoe, cu dimensiunile pe axa E-V de 5,75 m și NS de 4,15 m. Grosimea pereților era de 0,6 m, înălțimea păstrată – 1,3-1,4 m. Pe peretele din E s-au păstrat urme de lipitură. Po-

deaua a fost unsă cu lut de mai multe ori. În partea de V a încăperii, în colțul de N era un cuptor de lut de formă ovală (1,4x1,0 m). Baza era din plăci de piatră, după care urma cupola din lut. Urmele hornului nu au fost surprinse. Dedesubtul cuptorului s-au descoperit urmele unui rug bătătorit la bază care, probabil, era sursa de căldură inițială. Încăperea se unește cu alta, între acestea fiind o întrerupere pentru ușă. Lângă peretele de E era un cuptor cu horn. Spre V de acesta se găsea o groapă piriformă având pereții unși cu lut, cu destinație menajeră. Alături de construcție, afară era o curte mică placată cu piatră ruptă. În complexul arheologic „B” s-au mai investigat 7-9 case cu o stradă pe axa E-V. Unele sunt din material mixt: piatră-vălătuci din lut. În total aici s-au cercetat în jur de 15 complexe de locuit [Sal'nikov 1966, 179-192].

Dimensiunile locuințelor de suprafață sunt foarte diferite (depinzând de necesitățile individuale și, credem, de statutul social al indivizilor), fiind mai puțin relevante. Invocăm și câteva cazuri concrete. Pentru obiectele din siturile fortificate din spațiul extracarpatic suprafețele variază între 8 și 60 m.p. [Zanoci 1998, 66]. La Bunești (69 locuințe de suprafață) – între 40-50 m.p. [Bazarcic 1983, 249], Stâncești (8 locuințe de suprafață) – 25-60 m.p. [Florescu, Florescu 2005, 36-42]. Unica locuință de acest tip cercetată la Alcedar-*La Cordon* avea în jur de 55 m.p. [Haheu 1998, 111].

Locuințe cu baza adâncită. Pentru acest tip de obiective sunt necesare anumite precizări. În literatura de specialitate nu există opinie unanimă referitor la denumirea acestora din cauza lipsei unor criterii clare de desemnare a lor – adâncimea. Se utilizează termenii de „locuință cu baza adâncită”, „semibordei” și „bordei”.

Cu referire la ultimele tipuri de vestigii facem și noi o remarcă. Problema deja a fost abordată în literatură, fiind vorba despre criteriile de divizare a locuințelor cu baza adâncită, desemnate uneori ca semibordei și bordeiele propriu-zis. Ambele tipuri sunt adâncite în pământ, deosebirile constând în nivelul de adâncime a acestora. Pentru I. Niculiță semibordeiele sunt cele cu adâncimea de până la 1-1,2 m [Nikulitse 1987, 113]. T. Arnăut evidențiază doar *locuințele adâncite*, atribuind la acestea pe cele, la care podeaua se află la adâncimea de peste un metru, menționând că astfel de complexe sunt numite și *bordeie* [Arnăut 2003, 38-39]. În baza vestigiilor de la Alcedar-*La Cordon*

am denumit obiectele asemănătoare drept *cu baza adâncită* [Haheu 1998, 112]. A. Zanoci atribuie la tipul *semibordei* construcțiile, la care „cca jumătate din înălțimea pereților era adâncită în sol, iar restul era ridicată la suprafață”, iar cele adâncite în sol până la 0,8-1,2 m le atribuie la *bordeie* [Zanoci 1998, 70-71]. Fără a intra în discuție, observăm aici o mică suprapunere de cifre diferite. Este oarecum neclară situația de la Stâncești, nivelul de locuire 1, pentru care *semibordeiele* sunt obiectele cu adâncimea 0,25-0,35 m, rar fiind de 0,5-1,0 m, în timp ce *locuințele de suprafață* au podina aproximativ la aceeași adâncime [Florescu, Florescu 2005, 34], obiecte similare fiind cercetate și la Alcedar-*La Cordon* [Haheu 1998, 112, Fig. 2,7,8] (Fig. 6,7,8) Evidențind *bordeiele*, V. Bobi concretizează că acestea sunt locuințe cu adâncimea de cca 0,9 m [Bobi 1999, 75]. Constatăm o mare diversitate de opinii referitor la atribuirea acestor obiecte, unicele criterii comune fiind podeaua adâncită și partea superioară terestră (acoperișul) fixat pe un suport lemnos. Pentru evitarea confuziilor terminologice, propunem a desemna aceste vestigii cu genericul *locuințe adâncite*. Pentru acest tip de obiecte este caracteristică forma de plan ovoidală, rectangulară, rotundă, trapezoidală. Dimensiunile variază de la 3x2 la 7,5x4,5 m, adâncimea ajunge până la 2,2 m. În unele cazuri intrarea este în trepte – Alcedar, obiectul I, patru trepte [Haheu 1998, 112], Stâncești, obiectul 13 – o treaptă 0,5x0,5 m [Florescu, Florescu 2005, 35]. La mai multe obiecte de la Stâncești s-au descoperit vetre fixe, uneori pe o platformă din fragmente ceramice și prundiș. La obiectul 5 s-a cercetat un cuptor de tipul *fest* – de lut, în formă de clopot, iar la semibordeiul 10, de formă rotundă (diametrul 4,5 m), s-a descoperit un cuptor-pietrar [Florescu, Florescu 2005, 34].

Printre obiectivele de acest tip este expresiv bordeiul 1 (Nadlimanskoe), format dintr-o singură cameră și orientat aproximativ N-S. Are în plan formă cvasidreptunghiulară, cu dimensiunile de 4,4x4,1 m, adâncimea de la nivelul actual de călcare fiind de 1,8 m; în lutul viu – 1,35 m. Pereții sunt verticali, podeaua îngrijit nivelată a păstrat trei rânduri de lipitură cu lut. În colțuri și de-a lungul pereților s-au păstrat gropițele (diametrul 0,18-0,32 m, adâncimea 0,15-0,5 m). În partea de sud, unde era intrarea, acoperișul trecea în streășină. Acoperișul era în două pante, fapt la care indică șirul de gropițe de pari pe centrul longitu-

dinal al construcției, și prezenta o bază lemnoasă suprapusă cu trestie. În partea de SE era intrarea în formă de 5 trepte căptușite cu plăci de piatră, care duceau spre ușă. Ușa se fixa pe doi stâlpi de bază. În colțul stâng al peretelui de N s-a amenajat un cuptor – „peșteră”, săpată în forma unei nișe în peretele din lut la înălțimea de 0,5 m de la podea. În secțiunea are o formă semi-sferică cu vatra plată, ușor înclinată spre exterior. Adâncimea – 0,95, înălțimea în partea centrală – 0,35 m [Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 45-49, ris. 17,18] (Fig. 4,1). Asemenea construcții s-au mai descoperit în regiune la Nikolaevka [Meliukova 1975, 10-11, ris. 3] și Kutsurub [Marchenko, Domanskii 1986, 55-57]. Construcția suprapunea o serie de gropi gospodărești datate în anii '60-'70 ai sec. IV a.Chr. Precizarea cronologiei este importantă, deoarece demonstrează coexistența acestui tip de obiectiv practic pentru întreaga perioadă de atestare a culturii respective, de rând cu celelalte tipuri de construcții de trai. Un alt obiectiv de acest tip a fost semnalat în urma cercetărilor la fortificația Alcedar-*La Cordon*. Avea în plan o formă trapezoidală, colțurile rotunjite, podeaua orizontală bătătorită. Dimensiunile 4,7x4,0 m, adâncimea de la nivelul fixării – 1,2 m. Orientată pe axa N-S. În colțul de NE al construcției au fost fixate patru trepte cu lungimea de 0,8 m, lățimea de 0,3 m, înălțimea de 0,3 m. Pe centru, la 1,2 m de la peretele de S a fost depistată o groapă rotundă în plan și fundul albiat (diametrul 0,7 m) umplută cu cenușă, iar la 0,25 m SE de groapă – o concentrație de cenușă cu intense incluziuni de cărbuni (diametrul 0,5 m, grosimea 3-4 cm) [Haheu 1998, 112, Fig. 2,19] (Fig. 6,19).

Locuințele adâncite, în primul rând cele de formă rotundă în plan, de dimensiuni nu prea mari (diametrul – 4-5 m; adâncimea 0,3-0,65 m la semibordeie și 1,1-1,3 m la bordeie), pereții verticali sau oblici în afară, cu podeaua orizontală bătătorită – sunt cunoscute în nordul Mării Negre pentru perioada scitică timpurie atât în mediul barbar, cât și grecesc. De regulă, au construcții complementare: groapă centrală sau gropițe pe perimetru pentru parii de suport, intrarea în formă de șanț oblic sau trepte, surse de căldură (cuptoare cu boltă sau vetre fixe ori portative) [Kashuba, Levitskii 2011, 522]. Pentru lumea barbară a regiunii se datează în sec. VII – a doua jumătate a sec. VII – răscrucea sec. VI-V a.Chr. Pentru monumentele grecești (Olbia etc.) prezintă cele mai timpurii construcții

de trai, la acestea adăugându-se cele rectangulare în plan, toate având cruțate paturi și mese. Originea acestui tip de vestigii pentru nordul Mării Negre autorii consideră că este în mediul culturii Basarabi, de unde aceasta se răspândește spre NE și E, invocându-se argumentele de rigoare [Kashuba, Levitskii 2011, 524-533]. La Nadlimanskoe au fost cercetate 7 construcții rotunde desemnate ca „iurte”, care se atribuie ultimei perioade a vieții sitului. Sunt adâncite de la nivelul actual de călcare cu 0,75-1,1 m. Au în centru groapă pentru stâlpul central. O vatră deschisă din pietre și lipitură arsă, iar în două cazuri pereții interiori erau fățuiți cu pietre [Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 49-52] (Fig. 5,1). În calitate de construcții de trai autorii evidențiază aici și bordeiele. Sunt de forme cvasidreptunghiulare, cu pereții verticali, podeaua îndreptată, unsă cu lut. În colțuri s-au evidențiat gropile pentru stâlpii de sprijin. Acoperișul în două scurgeri (gropi de sprijin pe centru) continuă printr-o streșină care proteja intrarea. Intrarea era prin trepte cu pietre. În colțul de N era un cuptor-„peșteră” excavat în perete la 0,5 m de la podea, iar pe centru – o vatră deschisă [Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 45-48]. Asemenea construcții s-au mai descoperit la Nikolaevka [Meliukova 1975, 10-11], datate cel târziu în sec. IV a.Chr.

Ateliere meșteșugărești și alte construcții auxiliare. În cadrul majorității siturilor s-au semnalat mai multe vestigii atribuite de către descoperitori acestui tip de construcții. La tracii septentrionali predominau meșteșugurile casnice pentru realizarea unor piese mai simple. Anumite îndeletniciri necesitau atât deprinderi specializate, cât și localuri și dispozitive speciale. Ultimele erau orientate spre satisfacerea necesităților atât a comunității cât și pentru cele din împrejurimi. În opinia noastră, cel puțin, pentru recipientele ceramice, metalurgie și prelucrarea metalelor existau meșteșugari specializați, care activau pe baza unor unelte și dispozitive specifice – instrumente, cuptoare etc. Nu este exclus ca afirmația să fie valabilă și pentru lemnărit, petrărit, prelucrarea pieilor. Cazuri certe de atestare arheologică a atelierelor meșteșugărești pentru spațiu și epocă nu se cunosc, dovezile fiind mai mult indirecte. La Butuceni s-au descoperit creuzete și bucăți de zgură metalică [Nikulitse 1987, 101]. Un indiciu sigur de existență a meșteșugurilor îl constituie descoperirea de unelte spe-

cializate, mai ales ale seturilor acestora. Spre exemplu, la Bunești a apărut o cantitate apreciabilă de unelte din fier găsite în locuințe, precum și două depozite de asemenea obiecte găsite în campania 1980. Încă în prima campanie de săpături aici s-a descoperit fragmente de zgură și unelte ce demonstau prezența atelierelor pentru prelucrarea fierului. Tot aici s-au găsit unelte performante utilizate în domeniu – dornuri tronconice cu partea funcțională dreaptă sau ascuțită, punctator, compas, clești pentru forjă [Bazarciuc 1983, 252-255, Fig. 1-6]. Asemenea descoperiri au o mare frecvență în cultura ulterioară, dacică, situația de la Bunești fiind impresionantă.

În cadrul săpăturilor de la Hansca-Limbari s-au cercetat două construcții cu caracter meșteșugăresc. Una dintre ele avea formă rectangulară, dimensiunile 9,0x6,0 m, adâncimea – până la 2,0 m. Din aceasta s-a colectat un material bogat și variat, dintre care două sule din bronz, un ac din fier cu urechiușă, un fragment de formă de turnat din piatră, trei bare din fier brut, toate indicând la funcția obiectului în calitate de atelier. Un altul, cu dimensiunile de 3,0x3,8 m și adâncimea de 2,6 m, fiind prevăzut cu trei scări, a fost descoperit alături. În umplutură s-au descoperit bucăți de zgură și o bucată de minereu de fier (0,5 kg), patru fragmente de la un tipar de turnat metal, precum și un fragment de duză. Era ars până la zgurificare, având două găuri rotunde longitudinale (13x4,5 cm). Autorul atribuie ambele complexe la categoria de ateliere meșteșugărești, al doilea presupus metalurgic, inclusiv topirea metalului [Nikulitse 1987, 113-117, ris. 33,2], deși parametrii lui metrici (9,0x6,0 m, adâncimea 2,0/2,2 m) ar indica mai degrabă un bordei. Și încă o precizare. Pentru primul caz nu este clară situația cum conturul construcției adâncite se afla dedesubtul lipiturii arse. Pereții/lipitura în urma arderii ar fi căzut pe podeaua structurii și nu deasupra umpluturii. Referitor la prezența atelierelor în asemenea construcții, mai departe, autorul găsește analogii în așezarea Bragadiru, dar acolo cuptorul este reprezentat în aer liber [Turcu 1972, 90]. Pentru a continua această ultimă precizare mai enunțăm o supoziție, de fapt deloc nouă. Olăritul, topirea și prelucrarea metalelor sunt dintre cele mai complexe îndeletniciri meșteșugărești, care necesită pe lângă deprinderi speciale și anumite dispozitive și ustensile mai sofisticate, în primul rând a

cuptoarelor. Pentru ambele tipuri, un rol deosebit îl are accesul aerului în cadrul acestora, necesar procesului de producție. Din aceste considerente în toate timpurile ambele tipuri de ateliere erau în aer liber, în cel mai bun caz având deasupra un acoperiș. Nu credem că un asemenea cuptor putea funcționa efectiv într-un bordei închis la adâncimea de peste doi metri. Care să fi fost contextul nimeririi artefactelor legate de metalurgie, este o continuare a situației stratigrafice a complexelor pe care am expus-o mai sus.

În apropierea locuințelor s-au mai descoperit un șir de construcții auxiliare de dimensiuni mai mici din lut pe baze lemnoase, destinate păstrării inventarului instrumental, precum și a proviziilor [Nikulitse 1987, 113; Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012, 40; Sal'nikov 1966, 189]. O altă categorie de descoperiri o constituiau ocolurile pentru vite, multe dintre care erau în cadrul curților gospodărești, altele, probabil în afara localităților, dar prezența cărora nu a fost demonstrată arheologic.

Gropi (Fig. 6,2-6, 9-18). Prezintă cea mai numeroasă categorie de descoperiri, fiind atestată la toate așezările cercetate. Se găseau atât în locuințe, cât și în afara acestora. Convențional, conform criteriului funcțional au fost divizate în trei grupuri: pentru păstrarea cerealelor sau diverse produse; gropi menajere și de cult. În aspect morfologic nu au fost semnalate anumite seriații ale acestor obiecte, ca și cu referire la parametrii metrici ale acestora. Nu sunt rare cazurile când unele dintre acestea fiind făcute și utilizate un timp pentru păstrarea produselor, la un moment dat deveneau menajere. Este mai dificilă situația gropilor de cult, evidențierea cărora are un caracter mai subiectiv [Arnăut 2014, 104-132]. Tipologia gropilor conform criteriilor tehnico-morfologici ai planului și secțiunilor în vederea evidențierii seriilor (nu credem că este relevantă în aspect cultural-cronologic – *nn.*) o facem în baza asemănărilor și deosebirilor. De cele mai dese ori forma în plan a acestora este rotundă sau ovală, mai rar dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, poligonală-neregulată. În profil sunt cilindrice, piriforme, tronconice, inclusiv inversate, trapezoidale, segmentate, în formă de clopot și clepsidră. Fundul este plat, înclinat sau albiat [Nikulitse 1977, 59-60; Zanoci 1998, 73-74; Haheu 1998, 112-113; Teodor 1999, 32-33; Arnăut 2003, 41-43]. Este un caz particular, dar nu credem reușită utilizarea termenilor *formă de pungă, calapod, pereți alveolari*

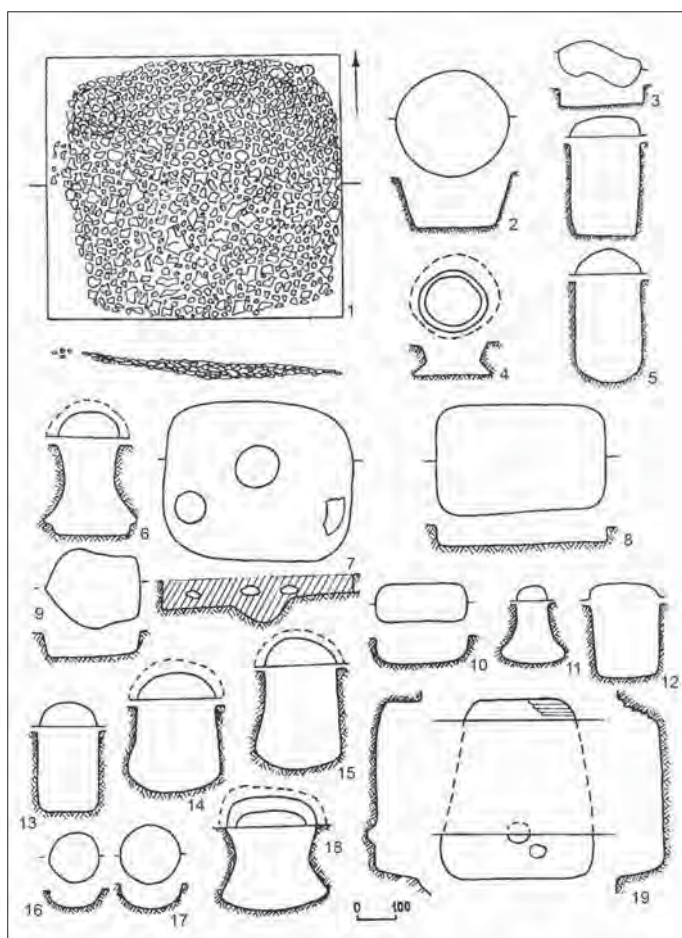

Fig. 6. 1 – Locuință de suprafață; 7,8,19 – Locuințe adâncite; 2-6, 9-18 – Gropi menajere și de păstrare (Alcedar-*La Cordon*, după Haheu 1998).

Fig. 6. 1 – Surface houses made of wood; 7,8,19 – Rubbish and storage pits (Alcedar-*La Cordon*, după Haheu 1998).

[Florescu, Florescu 2005, 48-54, 59-60]. Mai invocăm aici anumite particularități ale acestor obiecte. Unele gropi aveau pereții unși cu lut sau erau arse, utilizate pentru păstrarea cerealelor sau a proviziilor. Au fost cercetate gropi cu fundul placat cu lespezi de piatră – Saharna-*La Revechin*, groapa 2 [Levinschi et al. 1999, 57-59] sau placaj la gura gropii din complexul „D” la Pivdennoe [Sal’nikov 1966, 191]. Placaj identic s-a semnalat și la Nadlimanskoe, unde majoritatea gropilor erau în formă de clopot sau piriforme, unele fiind acoperite cu plăci de piatră [Dzis-Raiko 1966, 172-173, ris. 4]. În așezarea de la Hansca-*Căprărie* una dintre gropi avea trepte [Nikulitse 1977, 60]. Ultima, de rând cu cele pe fundul cărora s-au găsit vase de provizii (Bunești, Hansca-*Toloacă*, Saharna Mare, Pivdennoe) serveau pentru păstrarea alimentelor.

Cuptoare. Construcțiile de acest tip au fost depistate atât în cadrul structurilor de locuit, precum și în afara acestora. Se divizează după funcționalitatea lor, din care reiese și particularitățile constructive ale acestora.

Un cuptor în aer liber s-a depistat întreg la Huși-*Corni*, în apropiere de locuința 3 – piriform, mai larg la gură. Dimensiuni: aproximativ 0,6x0,5 m. Pereții și bolta erau arși pe o grosime de 6-8 cm, podina pietrificată (Fig. 7,1). În cuptor era cenușă și cărbune. Se utiliza, probabil, pentru coacerea pâinii [Teodor 1981, 174-175, fig 5]. O altă variantă o prezentau obiectele care aveau podina din piatră nativă, iar pereții și bolta din lut amestecat cu pietriș și șamotă. La Pivdennoe, în locuința-cameră din complexul „A”, în colțul de N s-a descoperit un cuptor de formă ovală orientat pe axa N-S cu dimensiunile de 1,4x1,1 m. Podina era formată dintr-o zidărie din piatră clădită oblic. Se utiliza la coacerea pâinii sau prepararea bucatelor [Sal’nikov 1966, 180, ris. 3]. Un cuptor a fost descoperit în sectorul NNV al construcției 4 de la Saharna Mică. Prezenta o aglomerație compactă de bucăți de lut ars, care formau o crustă dură. Cuptorul avea formă ovală,

dimensiunile de 0,8x0,68 m, orientat N-S. După degajarea dărâmăturii, dedesubt s-au descoperit trei fusaiole, un vas miniatural și fragmente de ceramică locală și grecească încadrată cronologic în perioada sec. VII/VI-V a.Chr. [Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 29] (Fig. 7,2). În baza acestor descoperiri, cu largi similitudini în vestigiile Bârsești-Ferigile [Vulpe 1967] și cele de la Hlijeni [Gol’tseva, Kashuba 1995], construcția 4 se încadrează în perioada enunțată mai sus. Un alt cuptor a fost depistat în partea de VSV a construcției 5 din același sit. Se prezenta în forma unor bucăți de lut ars netede, având ca degresanți resturi vegetale, altele șamotă, nisip și particule de calcar. Baza acestuia era organizată prin pietre dispuse într-o anumită ordine [Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 30]. În construcția 7 s-a descoperit un cuptor-*pietrar* circular, ridicat din pietre fără liant între ele, pe care se afla un vas cu suporturi. După desenul complexului [Niculiță, Zanoci, Arnăut 2008, 32] seamănă mai mult cu o vatră primitivă sau suport. O construcție asemănătoare din pietre a fost descoperită în complexul nr. 1, peste care era

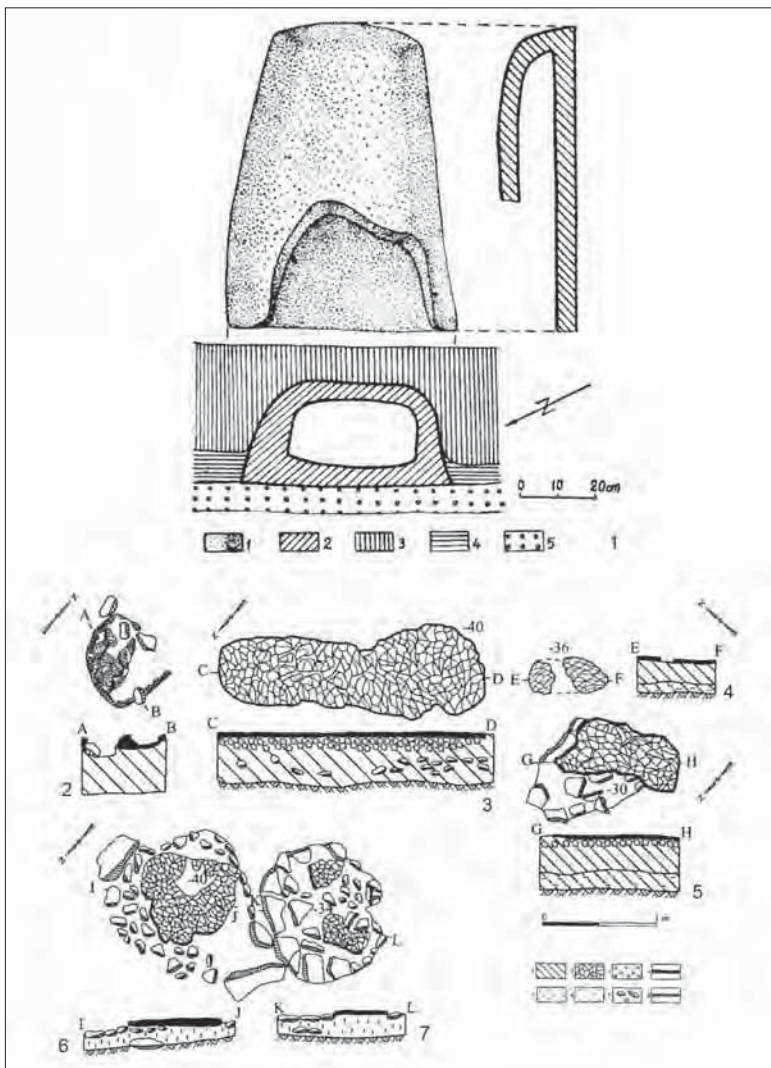

Fig. 7. Cuptoare (1 – Huși-Corni, după Teodor 1981; 2 – Saharna Mare, după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008); Vetre (3-7 – Saharna Mare, după Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008).

Fig. 7. Furnaces (1 – Huși-Corni, after Teodor 1981; 2 – Saharna Mare, after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008); Fireplace/Hearth (3-7 – Saharna Mare, after Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008).

depus un craniu uman interpretat ca sacrificiu [Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 34]. Un interes aparte îl prezintă cuptorul din locuința-semibordei 5, prima etapă de locuire a cetății I de la Stâncești. Este de tipul țest, relativ bine păstrat. Vatra din lipituri subțiri (2-3 cm) de lut galben nisipos era direct pe podină. Cele din bolta obiectului erau risipite pe vatră și împrejur. Forma rotundă, 0,8x0,75 m, înălțimea – 0,5 m [Florescu, Florescu 2005, 31]. Construcții similare s-au mai descoperit la Ofatinți [Meliukova 1954, 59-64], Saharna Mică și Saharna la Șanț [Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 35, 153] și Holercani [Passek

1956, 22-23]. În cadrul fortificațiilor (Bunești, Poiana, Răcățău, Brad) se aflau la baza interioară a valului de apărare [Teodor 1999, 32].

Vetre (Fig. 7,3-7). Prezintă un tip de vestigii descoperit mai ales în cadrul structurilor de locuit, atât pentru cele de suprafață, precum și adâncite. În unele cazuri în locuințele cu două camere s-au descoperit vetre pentru fiecare. Nu le credem relevante pentru determinări sau atribuții etnocronologice. La Saharna-La Revechin în centrul locuinței 4 a fost descoperită o vatră cu forma aproximativ circulară. Diametrul – 0,7 m. Amenajată pe o podină din fragmente ceramice peste care era aplicat un strat de lut gros de 1-3 cm. La 0,3 m NV de aceasta era o groapă pentru depozitarea cenușii [Levinschi et al. 2000, 93, Fig. 1]. Vatră de formă patrulateră (0,51x0,4 m) a fost descoperită în colțul de S a construcției nr. 2 de la Saharna Mare [Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 103]. Tot aici s-au mai cercetat 9 vetre – 7 de forme oval-alungită, una circulară și alta poligonală neregulată [Niculiță, Zanoci, Arnăuț 2008, 104-105].

Analiza structurilor de trai, precum și a celor legate de activitatea cotidiană a tracilor septentrionali, permite a face unele generalizări importante. Avem în vedere poziția complexelor analizate în calitate de artefact arheologic în posibilele reconstrucții cultural-cronologice. Constatările invocate în cazurile concrete ne duce la concluzia că toate acestea luate aparte (fără să avem în vedere contextul și conținutul lor) nu sunt relevante în calitate de indicator etno-cronologic, ele fiind practic aceleași pentru spații geografice extinse, culturi arheologice limitrofe, precedente/ulterioare din aceleași teritorii. În așa fel ele nu contribuie în sine la determinări cronologice și culturale, cum se socotea până nu demult. Abordând problema tipologiei locuințelor de la Celic-Dere G. Simion le atribuie un criteriu cronologic pentru a urmări evoluția în timp a sitului: pentru etapa

I sunt caracteristice locuințele de tip *semibordei* (diametrul cca 6 m; adâncimea – 0,7 m), la etapa II atribuindu-se locuințele de suprafață [Simion 1997, 231-252]. O situație asemănătoare este atestată și pentru complexul de fortificații de la Stâncești: complexele de locuire din etapa I sunt reprezentate de semibordeie; etapa II – locuințe de suprafață; etapa III – din nou semibordeie [Florescu, Florescu 2005, 30-47]. Pentru ambele cazuri credem că concluziile se bazează mai mult pe logica cercetătorului, decât pe realitățile concrete de ansamblu. Este suficient să privim planul general al cercetărilor de la Stâncești [Florescu, Florescu

2005, Fig. 1] pentru a înțelege că afirmația nu este relevantă. Este ca și în cazul amplasamentului siturilor de habitat, care de obicei nu are coloratură specifică strictă, fiind determinat de necesitățile concrete. Doar abordarea complexă și interdisciplinară a tuturor artefactelor permite abordarea reală a acestor probleme.

Dintre inovațiile structurilor de trai de epocă menționăm atestarea locuințelor cu fundament de piatră (Alcedar, Butuceni, Pivdennoe, Nadlimanskoe) sau cu pereți de piatră (Butuceni), care credem că provin din lumea greacă a *polei*-surilor nord-vest pontice.

Bibliografie

- Arnăut 2003:** T. Arnăut, Vestigii ale sec. VII-III a.Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați (Chișinău 2003).
- Bazarciuc 1983:** V. Bazarciuc, Cetatea geto-dacică de la Bunești (jud. Vaslui). SCIVA 4, 1983, 249-273.
- Bazarciuc 1983-1984:** V. Bazarciuc, O nouă descoperire geto-dacică în Podișul Central Moldovenesc. AMM V-VI, 1983-1984, 168-181.
- Berciu, Moscalu 1972:** Cercetări în cetatea de la Albești (județul Teleorman). SCIV 4, 1972, 633-640.
- Bobi 1999:** V. Bobi, Civilizația geto-dacilor de la curbură Carpaților (sec. VI a.Chr. – II p.Chr.) (București 1999).
- Buzoianu 2001:** L. Buzoianu, Civilizația greacă în zona vest-pontică și impactul ei asupra lumii autohtone (sec. VII-IV a.Chr.) (București 2001).
- Chebotarenko 1969:** Gh. F. Chebotarenko, Nekotorye redkie nakhodki vtoroi poloviny I tysiacheletia do n.e. iz poseleniia Kalfa. In: TGIKMM (Kishinev 1969), 58-60 // Чеботаренко Г.Ф., Некоторые редкие находки второй половины I тысячелетия до н.э. из поселения Калфа. В сб.: ТГИКММ (Кишинев 1969), 58-60.
- Dzis-Raiko 1966:** G.A. Dzis-Raiko, Arheologicheskie issledovaniia gorodoshcha u sela Nadlimanskoe. MASP vupusk 5 (Odessa 1966), 163-175 // Г.А. Дзис-Райко, Археологические исследования городища у села Надлиманское. МАСП выпуск 5 (Одесса 1966), 163-175.
- Dzis-Raiko, Okhotnikov, Redina 2012:** G.A. Dzis-Raiko, S.B. Okhotnikov, E.F. Redina, Gorodishche Nadlimanskoe IV-III vv. do n.e.v Nijnem Podnestrov'e (Odessa 2012) // Г.А. Дзис-Райко, С.Б. Охотников, Е.Ф. Редина, Городище Надлиманское IV-III вв. до н.э. в Нижнем Поднестровье. (Одесса 2012).
- Florescu, Florescu 2005:** A. Florescu, M. Florescu, Cetățile traco-getice din secolele VI-III a.Chr. de la Stâncești (jud. Botoșani) (târgoviște 2005)
- Florescu, Rață 1969:** A. Florescu, S. Rață, Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI-III î.e.n.) de la Stâncești-Botoșani. Suceava. Studii și Materiale I, 1969, 9-20.
- Gol'tseva, Kashuba 1995:** N. Gol'tseva, M. Kashuba, Glingen' II. Mnogosloyniy pamiatnik Crednego Podnestrov'ia (Tiraspol' 1995) // Н. Гольцева, М. Кашуба, Глинжень II. Многослойный памятник Среднего Поднестровья (Тирасполь 1995).
- Haheu 1998:** V. Haheu, Cercetări arheologice la cetatea traco-getică Alcedar-La Cordon din raionul Șoldănești. RA 2, 1998, 111-135.
- Kașuba, Haheu, Levițki 2000:** M. Kașuba, V. Haheu, O. Levițki, Vestigii traco-getice pe Nistrul Mijlociu (București 2000).
- Kashuba, Levitskii 2011:** M. Kashuba, O. Levitskii, Kruglye zhilishcha ranneskifskogo vremeni v Severo-Zapadnom Prichernomor'e: naselenie i kontakty, istoki i traditsii domostroitel'stva. Bosporskii fenomen IX. Naselenie, iazyki, kontakty (Sankt-Peterburg 2011), 522-533 // М.Т. Кашуба, О.Г. Левицкий, Круглые жилища раннескифского времени в Северо-Западном Причерноморье: население и контакты, истоки и традиции домостроительства. Боспорский феномен IX. Населения, языки, контакты (Санкт-Петербург 2011), 522-533.
- Levinschi et al. 2000:** A.N. Levinschi, O. Șcipachin, M. Negură, Complexele locative din fortificația getică „Saharna-La Revechin”. Tyragetia IX, 2000, 87-100.

- Marchenko, Domanskii 1986:** K.K. Marchenko, Ia.V. Domanskii, Antichnoe poselenie Kutsurub I. ASGE vyp. 27, 1986, 57-76 // К.К. Марченко, В.Я. Доманский, Античное поселение Куцуруб I. АСГЭ вып. 27, 57-75.
- Meliukova 1954:** A.I. Meliukova, rezultaty raskopok na dvukh poseleniiakh skifskogo vremeni v Moldavii. KS ИМК 56, 1954, 59-68 // А.И. Мелюкова, Результаты раскопок на двух поселениях скифского времени в Молдавии. КС ИИМК 56, 1954, 59-68.
- Meliukova 1975:** A.I. Meliukova, Poseleniia i mogil'nik skifskogo vremeni u s. Nikolaevka (Moskva 1975) // А.И. Мелюкова, Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка (Москва 1975).
- Nikulitse 1977:** I.T. Nikulitse, Gety IV-III vv. do n.e. v Dnestrovsko-Karpatskikh zemliakh (Kishinev 1977) // И.Т. Никулицэ, Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях (Кишинев 1977).
- Nikulitse 1987:** I.T. Nikulitse, Severnye frakiitsy VI-I vv. do n.e. (Kishinev 1987) // И.Т. Никулицэ, Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. (Кишинев 1987).
- Niculită 1992:** I. Niculiță, Traco-geții la est de Prut. Carpica XXIII/1, 1992, 107-113.
- Niculită, Teodor, Zanoci 2008:** I. Niculiță, S. Teodor, A. Zanoci, Butuceni. Monografie arheologică (București 2002).
- Niculită, Zanoci, Arnăuț 2008:** I. Niculiță, A. Zanoci, T. Arnăuț, Habitatul din mileniul I a.Chr. în regiunea Nistrului Mijlociu (siturile din zona Saharna) (Chișinău 2008).
- Okhotnikov, Ostroverkhov 2013:** S.B. Okhotnikov, A.S. Ostroverkhov, Oчерк istorii antichnykh gorodov Severo-Zapadnogo Prichernomor'ia. In: Drevnie kul'tury Severo-Zapadnogo Prichernomor'ia (Odessa 2013), 443-449 // С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, Очерк истории античных городов Северо-Западного Причерноморья. В сб.: Древние культуры Северо-Западного Причерноморья (Одесса 2013), 443-449.
- Passek 1956:** T.S. Passek, Raskopki na mnogoslainom poselenii u s. Golerkany na Dnestre v 1954 g. IMF AN SSSR nr.4 (31), 1956, 19-35 // Т.С. Пассек, Раскопки на многослойном поселении у с. Голерканы на Днестре в 1954 г. ИМФ АН СССР №4 (31), 1956, 19-35.
- Sal'nikov 1966:** A.G. Sal'nikov, Itogi polevykh issledovaniy u s. Pivdennoe (1960-1962). MASP, vyp. 5 (Odessa 1966), 176-255 // А.Г. Сальников, Итоги полевых исследований у с. Пивденное (1960-1962). МАСП, вып. 5 (Одесса 1965), 176-255.
- Simion 1997:** G. Simion, La site de Celic-Dere. Interprétations ethno-culturelles et implications dans la chronologie du Hallstatt final. In: Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumponice (Tulcea 1997), 231-252.
- Simion, Lăzurcă 1980:** G. Simion, E. Lăzurcă, Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea. Peuce VIII, 1980, 37-54.
- Smirnov 1946:** Gh.D., Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniiax v Moldavii za 1946 god. Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 3330, d. 1 // Г.Д. Смирнов, Отчет об археологических исследованиях в Молдавии за 1946 год. Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 3330, d. 1.
- Șovan, Ignat 2005:** O. Șovan, M. Ignat Așezarea getică fortificată de la Cotu-Copălău, județul Botoșani (Târgoviște 2005).
- Teodor 1981:** S. Teodor, Așezarea geto-dacică de la Huși-Corni. Thraco-Dacica tomul II, 1981, 169-195.
- Teodor 1999:** S. Teodor, Regiunile est-carpatică ale României în secolele V-II î.d.Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic (București 1999).
- Teodoru 1998:** V. Teodoru, contribuții la cunoașterea civilizației geto-dacice în zona est-carpatică în lumina cercetărilor arheologice. AM XXI, 1998, 29-41.
- Turcu 1972:** M. Turcu, Geto-dacii din Câmpia Munteniei (București 1972).
- Vulpe 1967:** A. Vulpe, Necropola hallstattiană de la Ferigile (București 1967).
- Vulpe et al. 1951:** R. Vulpe, Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci 1950. SCIV 1951, 177-216.
- Zanoci 1998:** A. Zanoci, Fortificațiile geto-dacice din spațiul extracarpatic în secolele VI-III a.Chr. (București 1998).

Vasile Haheu, cercetător științific, Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1. MD 2001, Chișinău, Republica Moldova; e-mail: vasile.haheu@gmail.com